

seriile
de utor
HUMANITAS

Lucian Boia, născut în București la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București. Opera sa, întinsă și variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România și în Franța, precum și traduceri în engleză, germană și în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor și a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*) și la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât și prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră și sfârșitul lumii până la comunism, naționalism și democrație). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului, a Franței și a Germaniei. În 1997, lucrarea sa *Istorie și mit în conștiința românească* a stârnit senzație și a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naționale.

Volume publicate la Humanitas:

Istorie și mit în conștiința românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011)

Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune (1998, 2002, 2008)

Două secole de mitologie națională (1999, 2005, 2011)

Mitologia științifică a comunismului (1999, 2005, 2011)

Sfârșitul lumii. O istorie fără sfârșit (1999, 2007)

Pentru o istorie a imaginarului (2000, 2006)

România, țară de frontieră a Europei (2002, 2005, 2007)

Mitul democrației (2003)

Între înger și fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre (2004, 2011)

Jules Verne. Paradoxurile unui mit (2005)

Omul și clima. Teorii, scenarii, psihoze (2005)

Tinerete fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi (2006)

Occidentul. O interpretare istorică (2007)

Napoleon III cel neiuibit (2008)

„Germanofili”. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial (2009, 2010)

Franța, hegemonie sau declin? (2010)

Tragedia Germaniei: 1914–1945 (2010)

Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950 (2011, 2012)

Istoriile mele. Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia (2012)

Exploatarea imaginară a spațiului (2012)

De ce este România altfel (2012)

LUCIAN
BOIA

MITUL
DEMOCRAȚIEI

Traducere din franceză
realizată de autor

Ediția a III-a

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Prefață la ediția românească

Versiunea originală a acestui eseu a apărut în Franța. Traducerea românească îmi aparține. În discuție nu este sovăielnica democrație românească, ci modelul împlinit de democrație, acela al lumii apusene. Judecata mea ar putea să pară unora excesiv de aspră. Doar acesta este modelul de democrație spre care ne îndreptăm, unica noastră salvare! Să aibă chiar atâtea imperfecțiuni?

Cred într-adevăr că le are. Dar asta nu înseamnă că există alternativă. Cu toate defectele ei — defectele oricărei realități în raport cu condiția ideală a lucrurilor —, democrația occidentală este nu numai cea mai bună dintre soluții, ci singura soluție rațională.

Însă, odată ce alegem un drum, nu înseamnă că trebuie să mergem cu ochii închiși. În ce mă privește, nu sunt dispus să confund realitatea cu mitologia. Am încercat, și în cazul democrației, să le disociezi (constatând în același timp și interdependența lor), așa cum am procedat și în celelalte cărți ale mele.

Mitul democrației se află în strânsă legătură cu *Două secole de mitologie națională* (din care a împrumutat câteva pasaje privitoare la relația democrație-națiune) și, pe de altă parte, cu *Mitologia științifică a comunismului*. Pot fi considerate ca formând laolaltă o trilogie consacrată miturilor politice moderne.

LUCIAN BOIA

Introducere

Omul nu trăiește doar cu pâine și apă; se hrănește, nu mai puțin, cu mituri și simboluri. Este o ființă fundamental religioasă, care aspiră la Absolut. Desigur, s-a putut constata, de două sau trei secole încoace (și cu deosebire în spațiul occidental al lumii), un reflux treptat al credințelor și practicilor religioase. „Desacralizare“ și „dezvrăjire“: iată formule adevărate și înșelătoare totodată. Sunt mulți cei care nu mai cred în Dumnezeu, și chiar o bună parte dintre cei care continuă să creadă s-au îndepărtat de El. Își duc viața fără să mizeze pe o intervenție de „dincolo“ și nu par deloc tentați să-și subordoneze parcursul terestru unui ipotetic parcurs după moarte. Cetatea oamenilor și cetatea lui Dumnezeu s-au separat. Aparent, o ruptură radicală cu o anume manieră de a gândi. În fapt însă, mai curând un transfer. Cetatea oamenilor și-a asumat ceea ce revenea mai înainte cetății lui Dumnezeu. Omul a devenit Demiurg. Cetatea perfectă se va construi pe acest pământ prin propriile sale forțe. Și astfel, religia nu e anulată: ea trece numai printr-un proces de secularizare.

Progresul, Democrația și Națiunea, iată cele trei mari mituri ale erei moderne, cele trei compartimente ale

aceleiași religii: „religia umanității“. În accepțiile sale restrânse, cuvântul „mit“ înseamnă fie „povestire fabuloasă“, fie, pur și simplu, „neadevăr“. Dar, într-o interpretare mai cuprinzătoare, funcția mitului este aceea de a pătrunde esența fenomenelor cosmice și sociale și de a exprima valorile și proiectele unei comunități. Mitul nu e nici adevărat, nici neadevărat. El definește, într-o manieră concentrată și simbolică, o credință și un obiectiv de atins. Și pune în felul acesta societățile în mișcare.

Da, viitorul va fi construit de om. Progresul justifică toate speranțele. Știința și tehnologia vor ameliora fără încetare condiția umană. Vom avea pe pământ paradisul pe care ni-l dorim, locuit de oameni egali și liberi, stăpâni pe destinul lor, așa cum proclamă Democrația. Vor trăi în fraternitate, împărțind aceleași valori și idealuri, în sânul Națiunilor, creații divine sau naturale, fiecare cu sufletul și destinul ei. Iată noua religie, cam naivă în puritatea ei originară. Între timp, ratându-și unele obiective sau concretizându-le nu tocmai strălucit, a generat la rândul-i atei și sceptici. Trebuie totuși să constatăm că a transformat lumea. Să nu judecăm miturile în litera lor strictă. Fiecare mit are o puternică încărcătură utopică: materializările sale vor fi mereu departe de condiția lui ideală. Comunitatea credincioșilor nu e decât o palidă reflectare a împărăției cerești. Democrația reală nu e decât o palidă reflectare a democrației imaginate. Cum să atingi orizontul? Nu ne rămâne decât să mergem spre el, atrași irezistibil de un vis îndepărtat.

I

Marile principii

Procesul absolutismului

Nicăieri contrastul nu e atât de izbitor ca în Franța între Vechiul Regim și societatea nouă, făurită de Revoluție. Cel puțin la nivelul simbolurilor (mai ușor de reînnoit decât structurile profunde ale societății). Cei doi termeni ai opoziției sunt *absolutismul* și *democrația*: de o parte, puterea concentrată în mâinile unui singur om, de cealaltă parte, suveranitatea poporului (cuvântul „democrație“ fiind de altfel puțin utilizat în accepția sa modernă în vremea Revoluției franceze; se vorbea mai curând de „guvernare reprezentativă“ — pentru a se distinge de democrația directă cunoscută în Antichitate — și, începând din 1792, de „republică“. Și în America era tot republica, nu încă democrația. Însă în ambele cazuri sensul era acela al suveranității poporului sau a națiunii, concept exprimat mai târziu prin cuvântul „democrație“).

A existat absolutismul cu adevărat? Dar există oare cu adevărat suveranitatea poporului? Să nu confundăm miturile și simbolurile cu lumea reală. Impactul lor asupra realității e incontestabil, dar aparțin cu toate

acestea unui registru diferit. Potrivit sensului literal al cuvintelor, nu există nici absolutism, nici democrație. Oamenii Revoluției aveau nevoie de un cuvânt, sau de mai multe, pentru a exprima democrația și de un alt cuvânt pentru a exprima principiul opus („absolutismul“ și-a făcut intrarea în limba franceză în 1796; englezii l-au utilizat mai târziu, de prin 1830 — pentru ei, nu mai era nici o grabă). *Absolutism și democrație*: nici mai mult nici mai puțin decât două figuri ale imaginarului.

Regele încarna suveranitatea, fără a o împărți cu nimeni. Puterea sa (cum explica deja Jean Bodin, teoreticianul unei monarhii numite de el „legitimă“, în lucrarea sa *Les six livres de la République*, 1576) nu avea alte limite decât legea divină și legea naturală. „Statul sunt eu“, faimoasa formulă, probabil apocrifă, atribuită lui Ludovic XIV, exprimă corect esența doctrinei. În plus, regele era un personaj sacru, servind ca intermediar între poporul său și divinitate. Bossuet își imagina de altfel un fel de guvernare cosmică, socotindu-i pe regi ca miniștri ai lui Dumnezeu pe pământ.

Mulți istorici moderni s-au lăsat prinși în cursă, amestecând naiv simbolurile cu realitatea. Au ajuns să creadă că regele era *cu adevărat* absolut, interpretare, evident, democratică. Dimpotrivă, nostalgicii monarhiei (precum Frantz Funck-Brentano, istoric apropiat de „Action française“, în *L’Ancien Régime*, 1926) oferă imaginea unui rege aproape complet lipsit de puteri și oarecum rătăcit printre atâtea interese contradictorii pe care ar fi fost chemat să le arbitreze. În fapt, orice evaluare a prerogativelor regale trebuie să țină seama

de starea Franței în epocă și nu mai puțin — pe un plan mai general — de realitatea pură a puterii, dincolo de referințele sau aparențele simbolice. Franța era o societate fragmentată, un fel de „fедераție“ (pentru a relua caracterizarea lui Pierre Goubert, care mi se pare că propune o soluție echilibrată dezbaterii despre absolutism în *Les Français et l'Ancien Régime. La société et l'État*). Provinciile, comunitățile locale și chiar fiecare familie în parte alcătuiau o vastă rețea, în care cel mai neînsemnat element trebuia luat în considerare ca entitate distinctă. Regele avea misiunea de a armoniza și de a face să funcționeze acest conglomerat; el era un „liant“. Acesta era sensul monarhiei absolute: fără un simbol puternic de unitate, Franța risca să se rupă în bucăți (ceea ce se și petrecuse în vremea războaielor religioase din secolul al XVI-lea, criză care l-a determinat pe Jean Bodin să pună bazele teoretice ale monarhiei „absolute“). Dar acțiunea regală nu se desfășura nestingherită. Parlamentele provinciale, mai ales, vegheau cu strășnicie la independența lor. Sigur, regele dicta legea. Dar, pentru ca legea să devină efectivă, trebuia să aibă sancțiunea parlamentelor. Și, destul de des, acestea tergiversau sau aplicau deciziile regale după cum le convenea; la nevoie, știau să spună și „nu“. Mai presus de orice, societatea franceză era un vast și destul de anarhic eșafodaj de cutume și privilegii, pe care regele nu avea cum să le ignore sau să le disprețuiască. În principiu, putea hotărî orice sau aproape orice; în fapt, avea foarte adesea mâinile legate. De altfel, spunând „regele“, simplificăm lucrurile la extrem. Regele

nu era singur. Era „ajutat“ de consiliul său. Nici consiliul nu era singur. Membrii guvernului erau recrutați din elita țării. Franța era pur și simplu dirijată de o clasă conducătoare. Orice societate e condusă de o clasă conducătoare. Inclusiv societățile democratice. „Atotputerniciei“ regelui în sistemul absolutist îi corespunde „atotputernicia“ poporului în democrație. Sunt „atotputernicii“ simbolice.

Bastilia este unul dintre simbolurile cele mai cunoscute ale arbitrariului regal și al nedreptății funciare a unei societăți „nedemocratice“. Încă o dată, simbolul e mai puternic decât realitatea. Fapt este că, la 14 iulie 1789, asediatorii au avut surpriza să pătrundă într-o închisoare aproape goală. În neputința de a zugrăvi un tablou dantesc al măruntaielor acestei fortărețe devoratoare, istoricii preferă să nu zăbovească asupra subiectului. Bastilia simbolică se înfățișează ca martoră a represiunii politice. Bastilia reală, așa cum se prezenta la 1789, depune mărturie pentru un regim care se împlânzise considerabil în deceniile premergătoare Revoluției. Regimul acesta nu era represiv de felul lui; încerca pur și simplu să mențină pe cât posibil echilibrul într-un corp social disparat, deschizând astfel uneori poarta arbitrariului. Abuzuri erau cu siguranță, dar nu se poate vorbi de un sistem bazat pe abuz. Funcția propriu-zis politică a faimoaselor *lettres de cachet* rămânea marginală; acestea erau utilizate mai ales la cererea familiilor care, pentru motivele cele mai diverse, solicitau izolarea vreunuia dintre membrii lor. În mai mare

măsură decât represiunea politică, ele exprimau rolul patern al regelui, „părinte“ al mării familii franceze.

A fost o epocă în care Franța avea nevoie de un regim „absolutist“ pentru a-și asigura unitatea și echilibrul, și funcționarea mai mult sau mai puțin coerentă a părților sale constitutive. Dar a venit o epocă în care acest regim nu mai corespundea evoluțiilor și exigențelor țării. Societățile tradiționale sunt fragmentate. Esențialul istoriei s-a jucat multă vreme la scară locală: familia, satul, ținutul... Categoriile sociale și profesionale erau strict delimitate, iar mobilitatea spațială și socială redusă la minimum. Odată cu modernitatea, istoria își schimbă direcția și ritmul. Barierele și despărțiturile sunt erodate fără încetare. Se pune în mișcare un proces irezistibil de integrare, de omogenizare chiar. Conglomeratul social și spațial devine puțin câte puțin spațiul unificat al națiunii. Evoluțiilor concrete li se adaugă refluxul sacralității; nici dreptul divin nu mai joacă în favoarea regelui. Funcția regală se justifică tot mai puțin. Rolul său fusese acela de a da coerență unei societăți alcătuite din elemente disparate și având asupra puterii politice o concepție magico-religioasă. O societate deschisă, mobilă, pe cale de desacralizare și alcătuită (măcar teoretic) din indivizi egali și liberi trebuia să se reunească în jurul altor simboluri. Omeneste, putem deplora execuția lui Ludovic XVI. Juridic, condamnarea sa e contestabilă. Dar omul conta prea puțin în situația dată. A fost atunci decapitat un simbol. Odată regele ucis, atributele lui reveneau pe deplin poporului. Iar poporul devenea Națiune.

Cuprins

<i>Prefață la ediția românească</i>	5
Introducere	7
I. Marile principii	9
II. 1900	55
III. Stânga și dreapta	84
IV. 2000	111
<i>Concluzii</i>	149
<i>Bibliografie</i>	153
<i>Indice tematic</i>	159
<i>Indice de nume și denumiri geografice</i>	165